

XXI ВЕК

**ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА XXI ВЕК -
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА НА СЪВРЕМЕННИЯ
ЦИВИЛИЗАЦИОНЕН ДИАЛОГ**

**ДОКЛАДИ ОТ НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ
ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
"ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР"
ПРОГРАМА "МЕЖДУНАРОДНИ ОТНОШЕНИЯ
И ПОЛИТОЛОГИЯ"**

Варна, 2004

**ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ
“ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР”
ПРОГРАМА “МЕЖДУНАРОДНИ ОТНОШЕНИЯ
И ПОЛИТОЛОГИЯ”**

**ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА ХХІ ВЕК –
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА СЪВРЕМЕННИЯ
ЦИВИЛИЗАЦИОНЕН ДИАЛОГ**

Доклади от научна конференция

**ВАРНА
2004**

РУСКИ ПОЛИТИЧЕСКИ ИДЕИ – ПРИЕМСТВЕНОСТ И КОНФРОНТАЦИЯ

Андрей Андреев

Традицията в политическите идеи в Русия е изключително силна. Без значение дали държавата се нарича Руска империя, СССР или Руска федерация, се наблюдава ясно изразена приемственост в идеите и практиката на държавно развитие. Без да се отива в крайност, може да се твърди, че тази приемственост е валидна за т. нар. “национална доктрина”, ако тя се изчисти от съответната идеологическа обосновка.

В настоящата работа не могат да се обхванат всички обществено-политически идеи в Русия за XIX и XX век. Избраните примери обаче, не бележат изключения, а представляват отражение на общата тенденция в руската политическа мисъл и практика за един продължителен период с несъвместими, поне на пръв поглед, държавно устройство и господстващи идеологии.

За Руската империя XIX век е изключително бурен. Това се отнася в пълна степен и за обществения живот. Периодът е белязан с появата на множество идейни движения и ожесточени спорове за бъдещото развитие на Русия. Съществуващата цензура, особено при управлението на император Александър II, не пречи на това. Голяма част от формиращите се политически движения базират идеите си на традицията, т. е. на определени схващания, наложени още през средните векове. Припомнени са отделни елементи на идеята “Москва – трети Рим”, нов гласък и развитие получава православната идея. [1]

През XIX век обаче, в Русия се налага допълване и дооформяне на имперската идея като съвкупност от обществено-политически тези. Това се налага от бурния идеен живот на руското общество, както и от западноевропейското влияние, подронващо старите политически устои. Така през 30-те години на XIX век се появява идеята за “официалната народност” на проф. граф С. Уваров. Казивонната теория се гради върху три основни постулата: самодържавие, православие и народност. Абсолютната монархия се утвърждава като единствената и естествена възможна форма за управление на Русия. Идеята за “цар-баща”, който се грижи за всички не е нова, но сега ѝ е предадена светска интерпретация. Православието се свързва с привързаността на русите към ортодоксалното християнство, различно от католицизма. Официалната народност се стреми да докаже ненужността на радикални промени

в руското общество.[2] Появата на казионна идея е знакова за развитието на всеки народ. Държавата се нуждае от нова идеология, за да оправдае и запази съществуващото политическо статукво. Задълбоченото изследване и трактовка на тази идея предстои. Тя е достъпна, лесна за усвояване и пуска дълбоки корени в съзнанието на огромното мнозинство от руския народ. Неин противник е сравнително тесен слой от руската интелигенция, но идеята за официалната народност едва ли е била предназначена за нея.

Кратковременната демократизация на Русия 1905–1917 г. не променя съществено казионната идея. Някои влиятелни политически партии, като десните есери и кадетите се стремят да заменят първия елемент – “самодържавие” с “държавност”, и успяват да го наложат като тенденция в руския политически живот. Това проличава и при изготвянето на абдикацията на император Николай II от Държавната дума.[3]

След 1917 г. като че ли идва краят на идеята за официалната народност. Премахването на монархията, войнстващият атеизъм и интернационализмът са отрицание на идеята за самодържавие, православиe и народност. Новите управляващи провеждат фундаментални промени в руското общество и държава, подчертавайки пълното скъсване с миналото. Налагането на еднопартийната система, класовата теория, физическото изтребване и прогонването на стария управленски, икономически и интелектуален елит на Русия предполага и скъсване с руската традиция. Фактически завзелите властта болшевики още от началото на управлението обръщат изключително внимание върху първия елемент “самодържавието”, заменяйки го с “държавност”, и то не само по отношение на вътрешната, но и във външната политика. Всесилната държава е характерна за тоталитарното комунистическо общество. При управлението си Й. Сталин се стреми към цялостното възстановяване на границите на Руската империя като трамплин за по-нататъшно разширение и по-голямо влияние. Лозунгът за световна социалистическа революция е призван да прикрие имперски амбиции, макар и с нова идеологическа обосновка. СССР успява да върне последователно загубените територии в края на Първата световна война с изключение на Финландия и полските територии, но Полша, както и редица европейски страни след Втората световна война, стават съветски сателити. В областта на вътрешната политика всевластната партия, врастнала се в държавата е характерно явление за комунистическия тоталитаризъм. Необходимо е да се отбележи, че тези тенденции отиват в крайности в СССР в сравнение с европейските комунистически държави, с изключение на Албания.[4]

Кризата, в която изпада Русия след 1991 г., е безпрецедентна в нейната история. Правят се аналогии с началото на XVII век, но тези събития са твърде отдалечени във времето. Все пак впечатление прави, че Русия е затворена в територия (поне западната ѝ граница), по подобие именно на началото на XVII век. Това дава основание на проф. З. Бжежински да твърди, че загубвайки Украйна, Русия престава да бъде европейски фактор и все повече се превръща в регионална сила в Централна Азия. [5] Твърдението се отнася за годините непосредствено след разпадането на СССР, а и може да бъде оспорвано. Въпреки това, икономическата, политическа и морална криза в Русия е неоспорим факт. По всичко изглежда, че се руши империята, чието създаване и развитие е заплатено с много количество кръв и лишения от поколения нейни поданици. В такива условия идеята за силна държава, за "държавност" намира милиони поддръжници. Тук трябва да се отчитат надеждите на обикновените хора, че държавата ще им осигури работа, социални придобивки, ще ги спаси от престъпността и т.н. Тези потребности не бива да се подценяват, но в руски условия "държавността" на първо място се разглежда като възстановяване на мощта на империята. Обикновеният русин е държавнически мислещ човек. Векове той е бил поданик на империя и подобен подход към проблемите на страната е нормален и очакван. Нещо повече – той и дедите му изграждат империята и разрушаването ѝ се приема болезнено. Интересен пример в това отношение дава Р. Капушчински. Той е свидетел на митинг в Москва в защита на оставането на Курилските острови в състава на Русия. Това става в годините на най-тежката икономическа криза в Русия. Демонстрантите издигат лозунг "Курилите са наши", но не протестират срещу липсата на хранителни продукти в руската столица. [6]

Редица руски политически партии през 90-те години на XX век и началото на XXI век се съобразяват и използват тази нагласа на избирателите. Особено ефективно в това отношение действа Комунистическата партия на Руската федерация (КПРФ), с лидер Геннадий Зюганов. Той залага именно на "държавността" и така налага своята партия като важен фактор в Русия. Изказванията на Зюганов са противоречиви. Лидерът на КПРФ говори като правоверен комунист. Обещава да спре масовата приватизация, да наложи държавен контрол върху енергетиката, тежката индустрия, банковото дело, комуникациите, външната търговия със суровини и др. Предвижда значима държавна подкрепа за здравеопазване, култура, наука, образование. Важно място в програмата му заема възстановяването на работните места в големите промишлени предприятия, като

Зюганов очевидно пренебрегва инфлацията. В областта на външната политика комунистическият лидер е сравнително по-предпазлив – пропуска деликатните теми за класовия враг и международния империализъм. Той обаче е категоричен, че Русия трябва да засилва военната си мощ, да замрази отношения със Запада при разширяване на НАТО, да влезе в съюзни отношения и нови военни блокове с антизападно настроени държави. От друга страна, ръководителят на КП не се обявява срещу частния бизнес въобще, но при условие, че държавата ще има водеща роля в икономиката. Фактически Г. Зюганов развива старата теза (още от XIX век) за “особения руски път на развитие”. Той говори за “генетично заложеното у русите колективно начало”, за селските общини, за липсата на многопартийна система. Зюганов е привърженик на руската социална идея – благоденствие за всички, относително равенство при авторитарна държава. [7] Реално погледнато, лидерът на КПРФ, въпреки комунистическите лозунги, се базира на руската традиция и на имперската идея.

Корените на възгледите за силна държава и най-вече за специфичния руски път на развитие, противопоставян на Запада, можем да търсим още в XIX век. Тези идеи са застъпени в теорията на С. Уваров, при славянофилите, а също и при Херцен и народниците, въпреки очевидната несъвместимост на последния с другите посочени идейни движения.

Подобни идеи не са монопол само на Г. Зюганов. Същите, или почти същите са позициите на В. Жириновски. Сходни идеи изповядват “Нашият дом Русия”, както и президентската администрация на Б. Елцин, а в момента и на В. Путин. Естествено, те са много по-различни от КПРФ и ясно се разграничават от крайните лозунги на Г. Зюганов. Но идеята за отстояване на имперските интереси и за силна държава в икономически план е не само теория, но и практика на управляващите в Русия. Изключително популярният московски кмет Юрий Лужков застъпва идеята за дългосрочна аренда, а не за приватизация. Идеята за специфичния руски път, базиран на колективизма и на силната държава, е неотменна теза на повечето руски политици и общественици от XIX век до наши дни.

Ясни различия с горните схващания откриваме при блока ЯБЛоко, с лидер Григорий Явлински. Ако се направи исторически паралел, тази партия може да се свърже с движението на западниците от XIX век. Стремещът да се усвоят и приложат постиженията на Запада не е чужд на част от руската интелигенция. Фактически големите руски реформатори като например император Петър I и император Александър II, извършват реформите си по западноевропейски модел.

“Западническите” схващания не носят голяма популярност в Русия. Потвърждение за това е влиянието на западниците в Русия през XIX век, както и изборните резултати на Г. Явлински. ЯБЛоко печели гласове в индустриалните центрове, големите градове в европейската част на Русия, сред интелигенцията, бизнеса и младите, но не успява да надхвърли 10%. [8]

Прави впечатление, че елементът “държавност” е широко застъпен в руската управленска практика през XIX и XX век, като традицията продължава и в първите години на XXI век. Без значение дали Русия е с монархическа форма на управление, дали властва комунистическата идеология или страната е поела по пътя на демокрацията, силната държава се явява важен компонент при руските политики.

В теорията за официалната народност важно място е отделено на православието. Православната идея е наследена от средните векове, но в случая не се отнася за традиционната руска благотворителност към православния Изток. Тя не е прекъсната, но през XVIII и особено през XIX век православната идея придобива нови измерения. Православието става една от основните отлики със Запада и не е случайно, че се явява основна опора на теорията за “официалната народност”. В голяма степен промените са свързани със статута на Руската православна църква. След реформите на Петър I и Екатерина II, Руската църква изпада в напълно подчинено положение пред светската власт. Едновременно с това православието получава статут на господстваща религия в Руската империя. Последното носи несъмнени предимства – преследване на секти, второстепенно положение на другите вероизповедания, огромни финансови средства и др. Това обаче води и до обслужване на държавните интереси в областта на вътрешната и външната политика. Така например, през втората половина на XIX век православната идея, наред със славянската, е призвана да противодейства на западноевропейското влияние на Балканския полуостров. След поражението в Кримската война (1853–1856) Русия е в изолация и не е в състояние да води активна политика. За да отстоява позициите си на Балканите, тя залага на православната и на славянската идея. Първата е особено ефективна сред българите. В конкретния случай важна е ролята на Руската църква. Грешките, които Светият Синод допуска по отношение на българо-гръцкия църковен спор, не провалят противодействието на западните религиозни мисии на Балканите. [9]

В началото на XX век общият стремеж за реформи в Руската империя не подминава и Църквата. Предложенията са различни, като някои са твърде крайни, но основно се настоява за мерки отхвърлящи

държавната опека – възстановяване на патриаршията, премахване на длъжността оберпрокурор на Синода и др. Основното е извършено през 1917 г., когато през лятото на същата година правителството ликвидира длъжността обер-прокурор, а в края на 1917 г. и първите дни на 1918 г. на Църковен събор в Москва е възстановена патриаршията и е избран първият руски патриарх за XX век – Тихон.

След 1917 г. Руската Православна Църква претърпява удар пострашен от татарското нашествие през XIII век. Дошлите на власт болшевики провеждат целенасочена политика за унищожение на Църквата, на структурите ѝ и физическото изстребление на клира. Почти всички от оцелелите архиереи са в лагери, църковното имущество е конфискувано, вярващите са преследвани. Властта насърчава леви разколнически движения, с цел разцепление в Църквата. След смъртта на патриарх Тихон (1925 г.), властите не позволяват свикване на събор и избор на нов Църковен глава. Втората световна война променя, поне частично отношението на управляващите. В известната си реч от 3. юли 1941 г. Й. Сталин оставя на заден план комунистическите лозунги, а говори за единение и призовава светците-войни да покровителстват съветските войски. През 1943 г. той приема трима митрополити, на следващата година е свикан събор и е избран патриарх. Държавната намеса и контрол в църковните дела продължава. Патриарх Сергей е принуден да направи редица компромиси, но това дава възможност за съхраняване на канонично ядро, около което да може да се възстанови Църквата. [10]

След 1991 г. Руската православна църква се стреми да заеме мястото си в обществото при новите условия. Предпоставките за това са налице. Принадлежността на Русия към християнството я определя като държава, свързана с европейските ценности. Теологичните спорове със Запада или с някои от източните патриарси не променят съществено това положение. В Русия съществуват няколко конфесии, но християнството има първостепенно значение. Църквата оказва осезаемо влияние върху обществения и политически живот в страната. Православният фактор е важен за водещите руски партии, а и присъствието на патриарх Алексий II в числото на влиятелните политици и това, че е член на Съвета за национална сигурност към президента, са доказателство за ролята на Руската църква. Друг фактор за влиянието на Църквата си остава религиозната нагласа на обикновения руснак. По същество той си остава вярващ, въпреки продължителния атеистичен режим на КПСС. Може би това е не само религия, но и самоидентификация. По принцип руснакът се самоопределя като православен и това е твърде разпространено в обществото. [11] Църквата постепенно се завръща към реалните си

функции. Прави впечатление, че йерарсите са склонни да поемат по известен път – тясно сътрудничество с държавата. Негативно се приемат от част от вярващите някои прекалени (според православни руси) действия на Светия Синод и на патриарха. Визират се канонизациите на основателя на Москва – княз Юрий Долгоруки и тази на последния руски император Николай II.

Отлика от “държавността”, православната идея търпи спадове, но в началото на ХХI век тя твърдо присъства в руския обществен живот.

Третият компонент от казионната теория на С. Уваров – народността, получава ярко развитие при славянската идея в нейния руски вариант. Разцветът на последната е през втората половина на ХIХ век След поражението на Русия в Кримската война, славянската идея е призвана да брани руското влияние на Балканския полуостров и сред славянското население на Австрия. В началото на 1858 г., в Москва е създадено първото славянско благотворително общество. В следващите години такива комитети се формират в Санкт-Петербург, Киев, Одеса, Казан. Славянофилите се ползват с влияние в страната, а някои от лидерите им са водещи руски политици. В областта на обществения живот те се базират на традицията, като се противопоставят на европейските тенденции и поставят категорична разграничителна линия между Русия и Запада. Славянските комитети играят важна роля в отстояване на руските позиции на Балканите. В критичен за Русия период след Парижкия мирен договор от 1856 г., славянофилите успешно противодействат на западните религиозни мисии в Османската империя. Възгледите им са особено добре приети в Сърбия, докато в българските земи приоритет се дава на православната идея.[12]

Славянското общество има значим принос за развитието на просветно дело в българските земи през Възраждането. Отпускани са средства за училища, голям брой българи завършват образованието си в Русия. Славянофилите единствени подкрепят българската кауза в църковния спор с Вселенската патриаршия, и то в отлика от официалната руска позиция. Тяхната преса първа надига гласа си в защита на българите при потушаването на Априлското въстание и в немалка степен подготвя руското обществено мнение за Освободителната война 1877–1878 г.[13] От страна на славянофилите това е преследване на конкретни политически цели, но българското възрожденско общество се възползва добре от съвпадането на интересите в конкретния исторически момент.

След 1917 г. славянската идея изглежда непригодна за властващата идеология. Провъзгласяването на интернационализма,

формирането на нова, съветска нация, изтласква "славянството" от обществения живот на СССР. Тази тенденция се оказва временна и дори в известна степен привидна. Управляващите не могат да не отчитат преобладаващия брой славянско население в Съветския съюз. Това прави и грузинецът Й. Сталин. Историческата литература свидетелства за това. Отхвърлянето на участието на норманите при създаване на Киевска Рус е вероятно най-известният пример. В условията на комунистическо управление славянската идея постепенно се налага като важна част от господстващата идеология през 60-те и особено през 70-те години на XX век. Съществува ясно изразена тенденция сред съветската върхушка за идеализиране на миналото, говори се за възстановяване на традицията и т.н., като в случая се подразбира именно славянската традиция.

В наши дни редица руски партии слагат акцент върху "славянството". В крайности отиват организации от спектъра на политическата екзотика, като комунистическата партия на В. Анпилов или откровените антисемити от възстановената "Черная сотня." Проблемът пред управляващите е, че след 1991 г. значително количество руско население остана в т. нар. "близка чужбина." След разпадането на СССР официално е отчетено, че над 25 млн. руснаци са извън пределите на Русия. Втори проблем е, че някои от автономните се обявяват за републики и част от тях изявяват желание да напуснат Руската федерация. В края на XX век Русия се оказва без традиции и опит при установяване на междудържавни отношения с бившите съветски републики. На първо място се поставят искания за защита правата на руското население, в преобладаващата си част основателни. При това положение някои постулати на руския панславизъм отново излизат на преден план. През 90-те години на XX век твърде сложни са отношенията с Украйна. Известни са споровете за Крим и за Черноморския флот. И двете страни са принудени да се съобразяват с наличието на 23% руско население и русификацията на жителите на източните райони на Украйна. Въпреки това Киев започна бързо изграждане на своя армия, формира собствена външна политика без консултации с другите членове на ОНД. Сравнително по-слаби са противоречията в Казахстан. В бившата съветска република 40% от населението са руси, като численост почти равно на броя на казахите. Особената ситуация налага отпечатък върху политическата линия, следвана от президента Н. Назърбаев. Той подчертава необходимостта от развитието на интеграционните процеси в ОНД и многократно декларира лоялност към Москва. Едновременно с това се наблюдават и опити на Казахстан да намери ниша в общността на мюсюлманските държави. Тази двойственост може да доведе до

конфликти на етническа основа, особено при промяна в ръководството на държавата. Определени среди в Русия считат Северен Казахстан, населен предимно с рускоезични, за естествена част от Руската федерация. Особено болезнено е противоречието в Прибалтика. Отношенията с Литва, Латвия и Естония се обуславят от множество разнородни фактори. Пактът "Рибентроп-Молотов" предава прибалтийските държави в ръцете на Сталин. Насилственото присъединяване към СССР и последвалата съветизация не спомагат за добри отношения на местното население с русите. Близостта и контактите – икономически и културни със Северна и Западна Европа кара населението в Прибалтика да се чувства повече свързано именно с този регион, а не с Русия. Наличието на активно лоби в САЩ и в скандинавските страни също дава самочувствие на националните движения в разглеждания регион. Изпращането на войски от М. Горбачов в Литва бе критикувано не само на Запад, но и в самата Русия. Прибалтийските държави не влязоха в ОНД и това постави нови проблеми пред Москва. На първо място това е наличието на милиони руснаци там. Прибалтийските правителства приеха мерки, които определено ги дискриминират. Фактът, че Русия призна преди Запада независимостта на Литва, Латвия и Естония, не промени отношението към русите. В протестите си Москва не получи очакваната, поне от нея, подкрепа от страна на западните правителства. Проблем представлява също отрязването на коридора до Калининград, а въвеждането на визи създава и немалки затруднения на чисто битово равнище. [14] В такива условия се възражда възможността за противопоставяне на славяни и други, използвана от някои руски партии. Лозунгът е за защита на сънародниците зад граница, но политиките в повечето случаи се стремят да печелят предизборни дивиденди.

Прави впечатление пътят, който Русия търси за излизане от кризата. Тук отново управляващите се опират на някои традиционни принципи. Известна е фразата на княз Горчаков след Кримската война и Парижкия мирен договор: "Русия не се сърди – тя се съсредоточава." След известни лутания, Русия спазва сходно поведение. Във външната си политика Москва демонстрира умерен изолационизъм, поне по отношение на европейските проблеми, активно участие в други региони, а напоследък и активно сътрудничество със САЩ. По отделни направления се демонстрира различен подход. Важни са отношенията с "близката чужбина", т. е. с държавите от ОНД. Отношенията с Европейския съюз се характеризират ту с охлаждане, ту със сътрудничество по отделни въпроси, например общата позиция за Ирак. Твърде важни са отношенията със САЩ и Китай.

Във вътрешната си политика Русия също залага на “съсредоточаването”. Още през втората половина на 90-те години бе преодоляна известната децентрализация, а в областта на икономиката се търси оздравяване, но без съобразяване с чужди рецепти

В заключение може да се каже, че в развитието на Русия е ясно изразена приемственост и спазване на традиционни принципи. Това може да бъде наречено “имперска политика”, но подобна приемственост е приоритет на държави, които наричаме Велики сили. Русия явно е намерила свой вариант на развитие, нещо утвърждавано от предните векове. Може да се обоици, че въпреки проблемите си Русия излиза от тежката криза, и това представлява трайна тенденция.

Литература

1. **Андреев, А.** Аспекти на идеята Москва – трети Рим. Епохи, № 1–2, В. Търново, 1999, с. 15–25.
2. Проф. граф С. С. Уваров е министър на просвещението и председател на Руската академия на науките. Теорията за официалната народност се приписва на него, но фактически той стои начело на екип от учени, които изработват казионната идея. Откъси от идеята за официалната народност в: Христоматия по история на СССР, С., 1983, с. 213–215.
3. **Палеолог, М.** Царска Россия накануне революции. М., 1991, с. 463–465.
4. По-подробно: **Волкогонов, Д.** Седемте вожда. С., 1996, т. I–II.
5. **Бжежински, З.** Голямата шахматна дъска. С., 1997, с. 103–113.
6. **Капушчински, Р.** Империята. С., 1994, с. 293.
7. **Михалков, Ю.** На изборите за Държавна дума Елцин загуби битката за Кремъл. Демократически преглед. № 10, 1995, с. 258–259.
8. Пак там, с. 262.
9. **Андреев, А.** Московският славянски благотворителен комитет и западните религиозни мисии в българските земи (1858–1876). В: Религия и Църква в България. Социални и културни измерения в православие и неговата специфика в българските земи. С., 1999, с. 135–145.
10. **Андреев, А.** Руската Православна Църква и съветската власт (първата половина на XX век). В. Търново, 2001.
11. **Малашенко, А.** Бог за Русия. Демократически преглед. №32, 1997, с. 538–550.
12. **Андреев, А.** Православната идея, славянската идея, българите и Балканите. – В: България, българите и техните съседи през вековете. Изследвания и материали от международна конференция в памет на доц. Христо Коларов. В. Търново, 2001, с. 454–467.
13. Пак там.
14. **Мигранян, А.** Русия и близката чужбина – основи на новия външнополитически курс. ДП, № 4, 1994, с. 89–104.